

ПРО ЛОКАЛІЗАЦІЮ УГОРСЬКОГО УРОЧИЩА І УГОРСЬКОЇ БРАМИ У ДАВНЬОМУ КИЄВІ

В статті досліджується дискусійне питання щодо місцезнаходження Угорського урочища, яке згадується серед околиць Києва у зв'язку з подіями IX – XII ст. Аналіз даних Літопису вказує на місцезнаходження Угорського урочища на південь від міста. Виходячи з цього, автор пропонує ототожнювати Угорські ворота, згадані під 1115 р., з географічним об'єктом, перешийком, що знаходився між берегом Дніпра і верхів'ями Кловського яру.

На час свого розквіту в XI – на початку XIII ст. Київ постає як найбільше місто Східної Європи. Це був велетенський центр із складною топографічною структурою, оточений десятками приміських селищ, замських монастирями, князівськими та феодальними дворами чи садибами. Враховуючи надзвичайно високий ступінь освоєння (заселення) його околиць, що підтверджується сьогодні й археологічними матеріалами, а також існування складного рельєфу і розгалуженої гідросистеми його округи, можна припустити, що в давньоруський час Київ та його околиці мали дуже багату і яскраву топоніміку.

В літописних джерелах збереглися всього два десятки таких назв. Серед них лише одиниці (*Лыбѣдь, Почаина, Выдобычь, Кловъ*), розташування яких не викликає сумнівів. Усі інші літописні топоніми мають по кілька версій своєї локалізації, при чому навіть такі (Щекавиця, Берестове), місце розташування яких до недавнього часу не викликало особливих заперечень. До їх числа в останні роки потрапило й літописне урочище *Угорское*.

Усі дослідники XIX – XX ст. давньої топографії Києва,

починаючи з М.Ф.Берлинського, розміщували Угорське на південний схід від старого міста, на Печерському плато. Підтримуючи цю думку, вони спиралися, в першу чергу, на літописне повідомлення 882 р., в якому мова йде про вбивство Аскольда та Діра Олегом і поховання Аскольда *«на гор, еже ся ныне зоветь Оугорское»*. Таким чином, топонімічна пара Аскольдова могила – Угорське, зважаючи на існування на сучасній карті Києва урочища Аскольдова могила, не викликала ніяких заперечень щодо традиційної локалізації Угорського.

Нещодавно О.П.Толочком була опублікована розвідка, присвячена історії топоніму «Аскольдова могила» та його локалізації¹. Паралельно розглянувши питання про розташування Угорського, дослідник припустив, що це урочище слід шукати десь «у північно-східній (північно-західній – В.К.) частині Києва (або на його північно-східній околиці)»². О.П.Толочка підтримав Ф.О.Андрощук, який запропонував локалізувати як Аскольдову могилу, так і Угорське в районі Лисої гори³.

Чи достатня джерельна база для традиційної локалізації Угорського? Наскільки переконливими є аргументи, які дозволили О.П.Толочку та Ф.О.Андрощуку відкинути поширену точку зору? Уважніше розглянемо ці питання.

Хоча О.П.Толочко стверджує, що «невідомо, чим було Угорське – просто урочищем, чи підкиївським сільцем, чи навіть частиною міста»⁴, літописні джерела досить чітко вказують на це, згадуючи Угорське як гору чи місцевість (урочище) (882, 898, 1161 рр.), як місце розташування заміського князівського двору (1146, 1151 рр.) і як місце знаходження однойменних воріт (1151 р.). Шість літописних повідомлень, пов'язаних з цим топонімом та похідним від нього (*«Оугорские ворота»*), на нашу думку, дають достатньо підстав для визначення якщо не конкретного, то загального місця локалізації цього урочища.

Локалізація Угорського. Для визначення місцезнаходження урочища важливими є усі три його згадки в літописі, а також повідомлення про Угорські ворота. Проаналізуємо ці свідчення.

У 882 р. Олег з військовим загоном прибув з Новгороду до Києва, захопивши по дорозі Смоленськ та Любеч. Кульмінація подій відбувалася під Угорським: *«И приплу подѣ Оугорское, похорон(ивѣ) вои своя, и присла ко Асколду и Дирови, гл(агол)я, яко: «Гость есмь, идемъ въ Греки от Олга и от Игоря княжича. Да придѣта к намъ к родомъ своимъ».* Асколдъ же и Диръ придоста, выскакав же вси прочии изъ лодья, и рече Олегъ Асколду и Дирови: *«Вы нѣста князя, ни рода княжа, но азъ есмь роду княжа»,* вынесоша Игоря: *«се есть с(ы)нѣ Рюриковѣ».* И оубиша Асколда и Дира, несоша на гору и погреб(о)ша и на горѣ, еже ся ныне зоветь Оугорское, где ныне Ольминъ дворъ. На той могилѣ поставиль ц(е)рк(о)вь с(вя)т(а)го Николу. А Дирова могила за святою Ориною»⁵.

З наведеного легендарного переказу можна зробити наступні висновки:

- 1) Угорське розташовувалось біля Дніпра, адже під нього можна було пристати на човнах;
- 2) з гори на берег був досить зручний спуск (Аскольд і Дір прийшли на берег, а після вбивства їх тіла *«несоша на гору»*);
- 3) Угорське – назва гори;
- 4) Аскольд був похований на цій горі;
- 5) ця назва гори була вживаною в часи літописця;
- 6) в часи літописця на цій горі розташовувався двір Ольми;
- 7) на місці могили стояла церква св. Миколая.

Кожне з перелічених спостережень не суперечить традиційній локалізації Угорського. Довірившись зовнішньому збігу деяких чинників (існування ранніх поховань, наявність церкви св. Миколая) і знехтувавши іншими подробицями, які надала легенда, Ф.О.Андрощук помилково пов'язав Угорське з районом Лисої гори.

Якщо Угорське розташовувалось в районі Кирилівських висот, то як до нього могли прибути човни Олега? Лиса гора стоїть у 3-х (!) км від Дніпра. По його широкій заплаві протікала р. Почайна, на обох берегах якої відомо кілька археологічних пам'яток – поселень доби енеоліту та ранньослов'янського часу⁶. Припущення про те, що човни Олега зайшли в Почайну,

піднялись нею до болонья, а звідти за допомогою заплавлених озер та струмків дійшли до підніжжя київських гір, виглядає неймовірним. Посилання на те, що Олег не міг непоміченим дістатись до Угорського⁷, що нижче за течією від Києва, також не є переконливим. В літописі є пряма вказівка на те, що в подіях під Угорським приймала участь лише частина дружини («а другья назади остави»)⁸, яка могла легко розміститися у 3–4 лоддях.

Дуже цікавим є питання Аскольдової могили. В своїй роботі, про яку вже згадувалось вище, О.П.Толочко прийшов до висновку, що локалізація Аскольдової могили на місці Микільсько-Пустинного монастиря була здійснена в XVII ст. київськими книжниками⁹. З цією, достатньо аргументованою, думкою дослідника цілком можна погодитись. Разом з тим, є висновки автора про те, що в ситуації, коли ми не знаємо реального, підтвердженого насправді давнім топонімом, місця розташування Аскольдової могили, ми не маємо і аргументованої локалізації Угорського. З цією позицією ми не можемо погодитись. Саме явище штучної появи в XVII ст. топоніму Аскольдова могила, на нашу думку, жодним чином не спростовує ні факту існування самої могили в минулому, ні її локалізації в районі Угорського, теоретично, навіть на місці сучасної Аскольдової могили. Втрата основного масиву давньоруських топонімів як у самому Києві, так і на його околицях зовсім не свідчить про їх відсутність в минулому взагалі. Яскравий тому приклад – топонім *Звориньць*, який зберігся до нашого часу, але невідомий за літописними джерелами. Тільки два графіти у Звіринецьких печерах підтвердили його існування в давньоруський час. Чи інший приклад – топонім *Пасыньча Бесода*, який існував на Подолі на рубежі XI – XII ст. і який був безповоротно втрачений, не зважаючи на те, що життя на Подолі не переривалося в післямонгольський час.

Літописне повідомлення про місце поховання Аскольда містить такі подробиці, які підтверджують його реальність. В часи літописця на могилі стояла церква св. Миколая, яка, судячи з вживаного дієслова («поставиль»), була дерев'яною.

Літописець не повідомив, хто саме збудував цю церкву, і цьому можуть бути різні пояснення, а саме: церква на цьому місці з'явилась досить давно, і факт її появи не пов'язувався з відомими постатями; церкву збудував сам Ольма, як це і тлумачили пізніші літописи¹⁰; ім'я фундатора церкви через недогляд літописця не потрапило до тексту¹¹; ім'я не було назване через політичну цензуру.

На підтвердження своєї версії локалізації Угорського в районі Лисої гори Ф.О.Андрощук послався на існування біля її підніжжя Миколаївської Йорданської церкви¹². Остання, можливо, була збудована на початку 90-х рр. XI ст., коли на Русі почали офіційно відзначати свято перенесення мощів св. Миколая Мирлікійського. На нашу думку, ця церква була монастирською і належала до однойменного жіночого монастиря, що згадується в Житті Феодосія¹³. Вона стояла на терасі біля підніжжя Лисої гори, в той час як згадана в літописному повідомленні 882 р. церква св. Миколая була поставлена на могилі Аскольда на горі. Це є ще одним підтвердженням неможливості ототожнення Угорського та Лисої гори.

Інша цікава особливість розглядуваного літописного повідомлення – посилання на існуючий в часи літописця топографічний орієнтир – двір Ольми. З тексту не зрозуміло, чи це уточнення («*где ныне Ольмин дворь*») відноситься до самого місця поховання, чи є додатковою інформацією щодо розташування урочища Угорського. В першому випадку подача подвійного орієнтира (двір та церква), можливо, була зумовлена тим, що на рубежі XI – XII ст., при поширенні культу св. Миколая (див. вище), у Києві в різних місцях з'явилося кілька однойменних церков, і літописець був змушений надати уточнюючу інформацію щодо місця розташування Миколаївської церкви. В другому випадку недостатність повідомлення про гору, «*еже ся ныне зоветь Оугорское*», підсилена уточненням про Ольмин двір, може свідчити лише про одне – що урочище Угорське було значне за площею і для конкретизації місця Аскольдової могили літописцю довелося залучити діючий, добре відомий киянам мікротопонім – Ольмин двір.

Як видно, переважаність літописного повідомлення 882 р. топографічними подробицями та орієнтирами, сучасними літописцями (гора, *«еже ся ныне зоветь Оугорьское»*, *«Ольминъ дворъ»*, *«церковь святого Николу»*) вказує на абсолютну реальність існування Аскольдової могили в XI ст. Не виключено навіть, що в XI – XII ст. стояв і сам курган поруч з Миколаївською церквою¹⁴, можливо, в сусідній садибі Ольми. Цю можливість категорично відкинув О.П.Толочко, вважаючи, що у випадку існування кургану – Аскольдової могили – літописцю було б достатньо просто послатись на цей факт¹⁵. Виникає питання, а якщо в Угорському в той час стояв не один, а декілька курганів, то чи міг літописець обмежитись посиланням на факт існування одного з багатьох курганів? Вочевидь – ні, і тому йому довелося для виокремлення певного могильного насипу залучити додаткові топографічні орієнтири¹⁶. На підтвердження нашої тези зазначимо, що в давньоруський час на Печерському плато стояли різночасові кургани – один з них існував поруч з Микільсько-Пустинним монастирем ще в XVI ст. і згадується в письмових джерелах¹⁷, інші були розорані чи сплановані в добу середньовіччя¹⁸. Нагадаємо також, що саме тут розташовувалась могила Тугорхана.

Наступна згадка про Угорське вміщена в літописі під 898 р.: *«Идоша Оугре мимо Киевъ горою, еже ся зоветь н(ы)нѣ Оугорьское, и пришедше къ Днпру, стаща вежами, бѣша бо ходяще, яко и Половци. И пришедше от вѣстока и оустремшася чересь горы великыя, иже пр(о)звашася горы Оугорьскыя»*¹⁹.

В цьому повідомленні привертає увагу майже тотожне повторення інформації 882 р. щодо самого Угорського – урочище називається горою і підкреслюється, що ця назва є актуальною в топоніміці Києва рубежу XI – XII ст. Інша важлива деталь – хоча О.П.Толочко стверджує, що *«кожного разу Угорське згадується в контексті руху з півночі на південь»*²⁰, цитований уривок літопису говорить про протилежне – що мадяри зупинились на південній околиці міста, адже підійти до нього вони могли лише з півдня, з зони степів.

Остання згадка про урочище Угорське належить до 1161 р.,

коли князь Ростислав Мстиславич спробував захистити Київ від коаліції князів на чолі з Ізяславом Давидовичем: «Нача Ізяславъ полкы рядити съ братьею и доспѣвъ, иде къ Подолью, а Ростиславъ стояше съ Андревичем подлѣ столтѣе, загорожено бо бѣаше тогда столтѣемъ от горы оли и до Днѣпра [...]. И нача одолати Ізяславъ, оуже бо Половци въздяху в городъ, простѣкающе столтѣе И побгоша Берендичѣ къ Оугорьскому, а друзии к Золотымъ воротомъ»²¹.

Цей уривок беззастережно свідчить про локалізацію Угорського на південь від Києва. Після прориву лінії оборони на Подолі берендеї, союзники Ростислава, почали панічно тікати в південному (Угорське) та західному (Золоті ворота) напрямках. О.П.Толочко відкинув таку можливість, вказуючи, що берендеям довелося б «продиратись через усе місто»²². Але необхідності в цьому насправді не було. Описана подія відбулася 8 лютого, і хоча літописець підкреслив, що біля Києва Дніпро ще не став («а инде не сталь бѣаше»)²³, це зовсім не відкидає можливості існування льоду вздовж берегів ріки. На нашу думку, саме берегом Дніпра, використовуючи льодову кромку, берендеї втікали з Подолу.

Локалізація Угорського Ф.О.Андрощуком в контексті подій 1161 р. взагалі виглядає алогічною – щоб потрапити в район Лисої гори, берендеям довелося б тікати від сил Ізяслава, продаючись крізь лави штурмуючих і заходячи їм в тил.

Нарешті, згадка в літопису під 1151 р. Угорських воріт також не залишає сумнівів щодо дійсного місця розташування Угорського: «А Кооуеве и Торчи и Печенѣзи тоуда сташа от Золотыхъ воротъ по тѣмъ огородомъ до Лядьскихъ воротъ, а оттолѣ оли и до Клова и до Берестоваго и до Оугорьскихъ воротъ и до Днѣпра»²⁴. Як бачимо, при описі південного крила лінії оборони Києва від військ Юрія Долгорукого названо топографічні орієнтири, які маркують певну географічну лінію – від Золотих воріт на південному заході до Угорських воріт і Дніпра на південному сході. Угорські ворота розташовувались десь по сусідству з Кловом та Берестовим.

Таким чином, літописні повідомлення про Угорське вказують

на розташування останнього на південній околиці міста, на південний схід від «міста Ярослава».

Князівський двір під Угорським

В районі Угорського існував князівський двір. У 1146 р. біля нього проходило віче, на якому «*Киянѣ вси*» цілували хрест на знак вірності новому київському князю Ігорю Ольговичу²⁵. В 1151 р. на київському столі з'явився дуумвірат князів – Ізяслава Мстиславича та В'ячеслава Володимировича. Кожний з них отримав окрему резиденцію: «*Изяславъ же с Вячеславомъ сѣде въ Києвѣ. Вячеславъ же на Велицѣм дворѣ, а Изяславъ подъ Оугорскимъ*»²⁶.

На нашу думку, Угорський двір замінив свого попередника – двір в Берестовому. Останній згадується як офіційна резиденція київських князів у 980, 1015 та 1073 рр. Він був спалений під час нападу половців 1096 р. і, ймовірно, більше не відбудовувався. Відомо, правда, що в 1113 р. Володимиром Мономахом на Берестові було проведене зібрання, на якому були прийняті доповнення до Руської Правди: «*Володимѣрѣ Всеволодичѣ по Святополцѣ созва дружину свою на Берестовѣмъ*»²⁷. Князівські з'їзди і зустрічі, як відомо з літописних джерел, відбувалися не тільки в князівських дворах, але й в монастирях, на дніпровських островах чи задніпровських луках. Паралельне існування двох замських дворів (Берестовського та Угорського), відстань між якими, при традиційній їх локалізації, становила б не більше 0,5 км, видається нам не логічним.

Чому старий двір в Берестовому не був відновлений? Цьому може бути кілька пояснень, серед яких, наприклад, розбудова Спаського монастиря чи складання і розростання певної інфраструктури довкола Печерського монастиря або безпечніше розташування двору в Угорському, від якого було ближче до укріплень міста.

Для локалізації Угорського князівського двору надзвичайно важливою є та обставина, що він знаходився «*подъ Оугорскимъ*». Якщо відкинути версію, що він розташовувався на березі Дніпра (там, куди в 882 р. Олег «*приплы подъ Оугорское*»), де не було ні

топографічних, ні комунікаційних можливостей для його функціонування, виходить, що двір стояв на терасі нижче від головного плато корінного берега Дніпра.

Така тераса існує і досі. Вона приблизно на 15–20 м нижче від рівня плато і тягнеться вздовж Дніпра на 1,5 км, розпочинаючись під Маріїнським палацом і закінчуючись Спаським яром (Парк Слави). Подекуди ширина тераси сягає 100 м. Рельєф тераси – горбкуватий; вона перерізна чисельними ярами та балками. Саме на цій терасі в післямонгольський час було засновано Микільсько-Пустинний чоловічий монастир, а в XVI – XVIII ст. вона була досить густо заселена, судячи з документів та планів Києва²⁸.

Для визначення можливого місця двору найважливішим є наявність зручних спусків з плато на терасу. Їх у давнину було всього два – один в районі сучасного Маріїнського парку, інший – біля Аскольдового провулку. Останній і був тим узвозом, що вів до «ветхого» Микільського монастиря.

Для повноти картини, пов'язаної з історичною топографією цієї місцевості в давньоруський час, ми хочемо виправити історіографічну помилку, що міцно тримається в тематичній літературі. Мова йде про так звані «печери Аскольдової могили». На основі факту їх існування дослідники стверджували, що в районі Аскольдової могили в давньоруський час функціонував монастир, а дехто вбачав в цьому доказ раннього походження Пустинно-Микільського монастиря²⁹.

У 1853 р. під час благоустрою Панкратіївського (сучасного Печерського) спуску, що вів до новозбудованого Ланцюгового мосту, на висоті 45–50 м над рівнем Дніпра було знайдено частину печерного лабіринту, що складався з двох галерей. В них виявлено крипти з лежанками. В печерах зафіксували кілька графіті – зображення погруддя святого, хрести та щонайменше три розлогі написи. Останні за палеографічними ознаками були віднесені до XI – XII ст.

Ланцюговий міст (зараз його замінив міст Метро) стояв прямо напроти устя Спаського яру. Якщо врахувати, що печери було знайдено в 160 м на південь (тобто, нижче за течією) від мос-

ту, то вони знаходились в лівому (південному) борту яру, тобто, прямо під місцем розташування церкви Спаса на Берестові. Ймовірно, цей печерний комплекс можна пов'язати з функціонуванням саме Спаського монастиря.

Угорські ворота

Підтвердивши, за результатами нашого аналізу, розташування Угорського на Печерському плато, перейдемо до розгляду питання про Угорські ворота. В історіографії висловлювались різні думки з цього приводу, які можна узагальнити у три групи.

Серед дослідників XIX – XX ст. популярною була думка, за якою Угорські ворота були пов'язані з узвозом, що піднімався від Дніпра на плато. Самі ворота розміщували або в середній частині узвозу³⁰, або в його верхній частині.

Можна припустити, що в давньоруській час у Києві було два перевози – один через Труханів острів вів до Подолу (згадаймо літопису згадку про Кия – перевізника), інший – до долини Неводничі (1097 р.: «*Василько... перевезеся на Выдобичь поклонитися къ с(вя)тому Михаилу въ манастырь*»). Обидва були влаштовані там, де глибокі долини розрізали київські гори і по ним можна було піднятися на плато. Ці ж перевози успішно функціонували і в XVII ст., про що свідчить карта Боплана. Оскільки перевози давали стабільний прибуток, Микільський монастир влаштував свій власний перевіз, а письмові джерела XVI – XVII ст. містять багато документів про боротьбу київського магістрату та приміських монастирів за контроль над перевозами³¹.

Стежка, що вела до Микільського перевозу, згадується під № 46 в експлікації до плану Києва А.Кальнофойського 1638 р., причому вона вказана окремо від іншої, що вела до монастиря св. Миколая Пустинного. Миколаївській узвіз зображено й на плані Ушакова. Зазначимо, що підйом від берега на плато в цьому місці був дуже стрімким, оскільки перепад висот сягав понад 100 м. Про існування тут перевозу в давньоруській час ніяких свідчень не існує, а на наявність невеликого узвозу вказує аналіз літописних повідомлень 882 та 1151 рр., про що мова йшла вище. Тому викликає великий сумнів спорудження яки-

хось воріт на цьому підйомі без очевидної практичної потреби в їх існуванні.

Прихильниками думки, за якою князівський двір в Угорському мав потужні укріплення, і що саме до них належали Угорські ворота, виступили найавторитетніші дослідники Києва другої половини ХХ ст.³² На нашу думку, абсолютно слушним є спостереження, висловлене О.П.Толочком, за яким, за логікою назв, Угорські ворота можуть вказувати на напрямок і, отже, в Угорському не могло існувати воріт з подібною назвою³³.

На основі цього міркування в останній час була сформульована нова позиція щодо локалізації Угорських воріт. Їх розміщують у складі певних укріплень, а назва походить від зорієнтованості в бік літописного урочища Угорське або від угорського кварталу в самому місті. Саме так пояснив походження назви О.П.Толочко³⁴. В рамках своєї концепції Ф.О.Андрощук бачить Угорські ворота в лінії «столпія», що захищало північний край Подолу³⁵. Була висловлена й думка, яка вже потрапила до рекомендованого Міністерством освіти України атласу з історії Києва (для 5 класу), за якою Угорські ворота знаходились в системі укріплень Берестового³⁶.

Як видно, незважаючи на всю різноманітність висловлених думок щодо локалізації Угорських воріт, їх об'єднує спільний чинник – в усіх без винятку випадках ворота розглядаються як штучна споруда. Ми пропонуємо для вирішення питання зовсім інший підхід – розглянути можливість існування Угорських воріт як елемента рельєфу, географічного об'єкту.

Галицько-Волинській літопис надає нам приклади можливості такої інтерпретації. В 1266 р. відбувся напад польських військ на Червенську землю. При описі цих подій літопис двічі згадує Ворота, через які проходили поляки. Літописець сам подає пояснення цієї топографічної назви: «Ляховѣ же... токмо и бяшетъ Ворота прошли. Се же бѣшеть мѣсто твердо, зане немощно быс обшити его никоуда же. Тѣм же нарѣчашуться Ворота тѣснотою своєю»³⁷.

Інший приклад пов'язаний з Карпатами і існуванням перевалу, який називався Угорські ворота. В 1231 р. під час вій-

сьового зіткнення князів Данила Галицького та Олександра Всеволодовича Володимир-Волинського останній змушений був тікати через м. Сянок до Угорщини: «...*гоняше ї оли и до Санока воротъ Оугорьскихъ*»³⁸. Цікаво, що в цей же час один з карпатських перевалів угорці називали «Великими Галицькими воротами» (*Sub magna porta Gallicie*)³⁹.

Таким чином, ці приклади показують, що в Давній Русі географічні об'єкти могли називатись воротами. Це були вузькі проїзди, які не можна було оминати іншим шляхом. Таке місце існувало і в районі літописного Угорського на південний схід від Києва.

З XIX ст. це місце отримало назву Провалля. Воно являє собою неширокий (не більше 100 м) перешийок, розташований між схилом Дніпра і верхів'ям Кловського яру. Зараз це територія між станцією метро «Арсенальна» та вул. Грушевського, 9. У другій третині XIX ст. перешийок був перерізаний ровом Нової Печерської фортеці, а з його південного боку з'явилися Микільські ворота⁴⁰.

Через перешийок пролягав давній шлях, який з'єднував Київ з Печерським монастирем, Берестовим та іншими пунктами на Печерському плато. Тому ми припускаємо, що саме це місце могло називатись Угорськими воротами, адже саме за ним розпочиналось літописне Угорське – найвища ділянка (висота – 196 м) київських гір. Ми повністю підтримуємо думку, що Угорські ворота мали таку назву, оскільки вели до Угорського, як за географічним принципом отримували назви ворота в інших давньоруських містах – Володимирі (Київські ворота) та Новгороді-Сіверському (Чернігівські та Курські).

А чи могли на цьому перешийку в давньоруський час існувати штучні укріплення? На нашу думку – ні, оскільки пізньосередньовічний актовий матеріал не згадує в цьому районі ніяких «старожитних валків» чи ровів. Якби ця лінія існувала, то про її залишки було б згадано, ймовірно, і в поясненні до плану А.Кальнофойського, і вони б були зафіксовані на чисельних планах міста XVIII ст.

Завершуючи розгляд питання про локалізацію літописних Угорського і Угорських воріт, ми підсумуємо наші висновки:

1) Угорське – частина Печерського плато, його найвища ділянка, що розташовувалась в районі сучасної вул. Січневого повстання, 3–9 між станцією метро «Арсенальна» та Аскольдовим провулком;

2) цілком ймовірною є можливість існування на цій ділянці в XI – XII ст. кількох давніх курганів, один з яких літописець пов'язав з ім'ям Аскольда;

3) в XI – XII ст. Угорське було заселене, і тут стояла дерев'яна церква св. Миколая;

4) на терасі трохи нижче від Угорського в XII ст. було збудовано (найімовірніше, на місці, де в XIV – XV ст. виникнув Микільсько-Пустинний монастир) новий князівський двір, який замінив Берестовський двір;

5) Угорськими воротами міг називатись перешийок, в якому з'єднувались Кловське і Печерське плато.

Тільки археологічні дослідження окресленої території дозволять остаточно з'ясувати історичну топографію Угорського.

1. Толочко О. Замітки з історичної топографії домонгольського Києва. III. Чи знаємо ми, де знаходилася Аскольдова могила? // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 144–157.

2. Там само. – С. 151.

3. Андрощук Ф. Скандинавские древности в социальной топографии древнего Киева // RUTHENICA. – К., 2004. – Т. III. – С. 43–44.

4. Толочко О. Вказ. праця. – С. 150.

5. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т. I. Лаврентьевская летопись. – Стлб. 23; Т. I. Ипатьевская летопись. – Стлб. 16–17.

6. Що свідчить про віддаленість Дніпра від північчя гір в цій частині Києва в останні 5–6 тис. рр.

7. Андрощук Ф. Указ. соч. – С. 43.

8. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 16.

9. Толочко О. Вказ. праця.

10. Там само. – С. 153.

11. Порівняйте повідомлення 1121 р.: «Того же лѣта заложи ц(е)ркви с(вя)т(о)го Ивана въ Копыревѣ конци» (ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 286), в якому з невідомих причин пропущено, як вважають, ім'я князя Володимира Мономаха.

12. Андрощук Ф. Указ. соч. – С. 43. Автор згадав і про інший кам'яний храм, досліджений Подільською експедицією (Сагайдак М.А., Зоценко В.М., Сергеева М.С.) в 2003 р. по вул. Юрківській, 3 (там же. – С. 44). Цей храм розташований в 0,7 км від Йорданської церкви та Лисої гори і ніяким чином не може бути пов'язаний з ними. До того ж, судячи з певних особливостей його плану та характеристики кладки, цей храм було збудовано не раніше другої чверті XII ст. і, отже, він не міг згадуватись у Повісті минулих літ. Про існування на цьому місці дерев'яного попередника храму ніяких свідчень не існує.

13. Див.: Козюба В., Попельницька О. Миколаївський Йорданський монастир у Києві (етапи історії) // Софійські читання. – К., 2004. – Вип. 2. – С. 158–164.

14. Про факт існування в цей час язичницьких курганів поруч з церквами згадує той же уривок літопису: «А Дирова могила за святою Ориною».

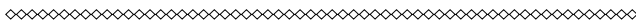
15. Толочко О. Вказ. праця. – С. 149.

16. В принципі, ми не відкидаємо ще один можливий сценарій, пов'язаний з Аскольдовою могилою. Не виключено, що при розбудові свого двору Ольмою був знесений курган, в якому трапилось багате поховання IX–X ст., і це було відомо літописцю. Деякі знахідки з нього, зокрема, монети кінця IX ст., могли наштовхнути літописця на пов'язання легенди про вбивство і поховання Аскольда з цим зруйнованим курганом. Але і в цьому випадку ні факт поховання Аскольда в Угорському, ні саме розташування останнього не втрачають реальної основи.

17. Акты Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – Ч. VIII. – Т. V. – К., 1907. – С. 160, 161, 164. Курган фіксував один з кінців Довгої ниви – угіддя, що розташовувалось над Микільським Пустинним монастирем і яке було предметом суперечки між ним і Печерським монастирем у 1510 та 1517 рр. Можливо, що саме цей курган або згадка про нього в документах дозволили київським ченцям XVII ст. поєднати літописну згадку про Аскольдову могилу з Микільським монастирем.

18. Під час роботи Архітектурно-археологічної експедиції ІА в 1987–1988 рр. в Києво-Печерській Лаврі було досліджене підкурганне поховання скіфського часу (Гончар В.М. Археологічні дослідження колишнього митрополичого саду Києво-Печерської Лаври у 1987–1988 рр. // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984–1989. – К., 1993. – С. 176, 177 (рис. 8).
19. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 17–18.
20. Толочко О. Вказ. пр. – С. 151.
21. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 515.
22. Толочко О. Вказ. пр. – С. 151.
23. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 515.
24. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 428.
25. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 320.
26. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 445.
27. Русская Правда. – М.-Л., 1934. – С. 34 (Троїцький список).
28. Див.: Климовський С.І. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя. – К., 2002. – С. 129–130; план Києва І.Ушакова 1695 р.; Генеральный план Печерской крепости 1745 г. (Київ. Історичний огляд (карти, ілюстрації, документи). – К., 1982. – С. 60).
29. Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии. – М., 1895. – С. 40; Толочко П.П. Тайны киевских подземелий. – К., 1971. – С. 73–76; Мовчан І.І. Давньокиївська околиця. – К., 1993. – С. 28–29; Крайня О.О. Києво-Печерський Вознесенський дівочий монастир // Могилянські читання. – К., 2001. – С. 177.
30. Цю думку висловив Л.Є. Махновець (Літопис Руський. – К., 1989. – С. 536).
31. Климовський С.І. Вказ. пр. – С. 150–152; Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. – К., 1982. – Документи № 107, 108, 146, 158, 176, 267, 281 та інші.
32. Каргер М.К. Древний Киев. – М.-Л., 1958. – Т. I. – С. 275; Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К., 1972. – С. 1–58; Мовчан І.І. Вказ. пр. – С. 27–28.
33. Толочко О. Вказ. пр. – С. 151.
34. Там само.
35. Андросчук Ф. Указ. соч. – С. 44.

36. Київ. Атлас для 5 класу (упорядник-редактор Д.Вортман). – К., 2002. – С. 22.
37. ПСРЛ. – Т. II. – Стлб. 866.
38. Там же. – Стлб. 764.
39. Мельник В.М. Історична правдивість фольклору (VI–XVIII ст.). – Львів, 1968. – С. 123.
40. Гирич І.Б. До історії топографії Печерської частини Києва ХІХ ст. (за матеріалами київської інженерної команди) // Проблеми історичної географії України. – К., 1991. – С. 54–60.

Vitaliy Kozyuba

**ABOUT LOCATION OF THE UGORSKE
AND UGORSKI GATES IN OLD KYIV**

The article studies the debatable problem of localizing a natural boundary «Ugors'ke». It is mentioned among vicinities in connection with events of the 9 th – 12 th centuries. Analysis of the Chronicle data has confirmed a location of «Ugors'ke» to the south from the city. As a result, the author offers to identify «Ugors'ki vorota» mentioned in 1115, with geographical object, an isthmus, which was situated between a bank of the Dnieper and a top of the Klov slope (Klovs'kyi spusk).

